

میدان، عنصری مشترک در تمام اجتماعات انسانی

دکتر محسن طیبی؛ استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد
مهندس مجتبی قربانی مقدم؛ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد
سهیلا کاظمی گل خندان؛ دبیر آموزش و پرورش خراسان رضوی

میدان، یکی از عناصر مشترک در تمام اجتماعات انسانی بوده است. عنصری که در تمام اجتماعات، چه کوچک و چه بزرگ، و در تمام طول تاریخ وجود داشته است. امروزه در زمان معاصر بسیاری از عناصر فضاهای معماری تغییر کرده و تعریفهای متفاوتی یافته است. گاهی این تعریفهای متفاوت، ما را در جهتی برخلاف هدف اصلی طرح یک فضا پیش برده، به طوری که تخریب، نتیجه کار بوده است. در این مقاله تلاش شده تا به بررسی اجمالی عناصر واقعی و شناخت آن در یک میدان در فرهنگهای متفاوت و در طول زمان پرداخته شود تا بتوان تصویر جامعی از یک میدان ارائه داد.

میدان

تعاریف

وقتی یک فضا بوجود می‌آید که یک کالبد و یک عملکرد داشته باشد. در مورد میدان نیز مردم عملکرد را می‌سازند. میدان محل برخورد های اجتماعی است. جایی که رفتار های اجتماعی شکل می‌گیرد. به طور کلی، میدان تعریف خاصی مشترکی ندارد. بطور مثال مهدی معمارزاده میدان را این گونه تعریف می‌کند:

میدان به فضایی گفته می‌شود که در میانه ساختار های معماری شکل می‌گیرد. این فضا در طول تاریخ تکامل شهر سازی، و نسبت به ضرورت های موجود زمان و مکان شکل گیری، کاربری های متفاوتی داشته است و در گذشته بیشتر فعالیت های اقتصادی و عملکرد های گوناگون حکومت و اجتماع در این فضای روباز انجام گرفته است.

هرچند تعریف های دیگری نیز برای میدان وجود دارد اما چیزی که می‌توان در تمام تعریف ها مشاهده کرد این است که میدان در تمام فرهنگ ها، هویتی یگانه است که تعریف فعالیت اجتماعی انسان است.

چگونگی ایجاد

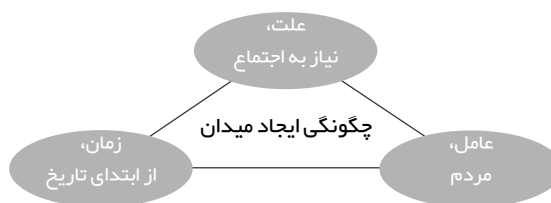
میدان از موضوع اجتماع در بین مردم به وجود آمده و برای ایجاد مکانی برای فعالیت اجتماعی انسان است و در حقیقت مردم به میدان نقش می‌دهند و نه معماری. در واقع معماران نقش چندانی در ایجاد میدان ندارند. میدان، نوعی دموکراسی را بیان می‌کند و خیابان، نوعی کاربری فردی است. برای بوجود آمدن هر چیزی، نیاز به علت و عامل در ظرف زمان است که در اینجا به بررسی این سه موضوع مطرح شده در مورد میدان می‌پردازیم.

● الف. زمان: میدان از ابتدای تاریخ همراه انسان بوده است. وقتی یک نفر، دو نفر می‌شد همراه با مسکن، آب، و خوراک؛ قانون میدان نیز تعریف می‌شد. بطور کلی میدان، همراه انسان در طول زمان بوده است.

● ب. علت: میدان نه بخاطر نیاز فیزیکی بلکه میدان از نیاز اجتماعی انسان نشأت می‌گیرد. انسان، محتاج اجتماعی بودن است و حاصل این نیاز به اجتماع، میدان است.

● ج. عامل: میدان توسط مردم بوجود می‌آید نه توسط معماران و نه با یک زمینه شهر سازی. یک اجتماع مردمی است که میدان را تعریف می‌کند (نمودار شماره ۱).

► نمودار ۱. تاثیر عوامل موثر در ایجاد میدان

ویژگیها

ویژگی های میدان در گذر زمان مانند بسیار فضا های دیگر تغییر کرده است که به بررسی آن می‌پردازیم.

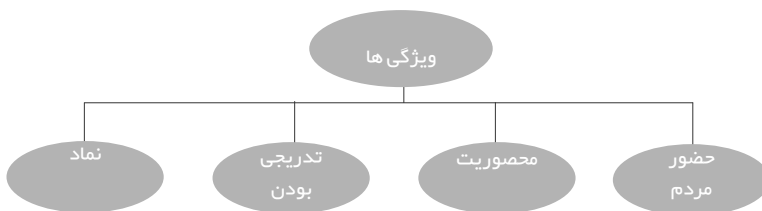
● الف. گذشته:

حضور انسان: مهمترین ویژگی میدان، حضور مردم است. در حقیقت تعریف یک میدان از حضور

مردم گرفته می‌شود. تفاوت صحن با میدان در همین نکته است. میدان حضور همیشگی مردم برای انجام فعالیت غیر خاص اجتماعی است؛ و صحن، حضور گهگاه مردم برای انجام فعالیت خاص است. **محصوریت**: محصوریت یعنی تناسب انسانی، و تعریف فضا است نه محرمیت، و وقتی ایجاد می‌شود که آسمان بر روی میدان گنبد بزند. طبق تعاریف ارائه شده، محصوریت از دوزاویه قابل بررسی است؛ کف و جداره. البته توجه به هندسه نیز بسیار مهم است.

تدریجی بودن ایجاد آن در بعد زمان: میدان در یک زمان آنی بوجود نمی‌آید. بلکه در گذار زمان دارای هویت خاص می‌شود و این یکی از ویژگیهای اصلی تمام میدانها است.

نماد: نماد یکی از عناصر اصلی میدان است که در شرق و غرب متفاوت است. این عناصر بیشتر برای هویت بخشی به فضا بکار می‌رود. در فرهنگ شرقی، بیشتر عوامل طبیعی؛ و در ایران بیشتر نماد آب است که بخاطر پاکی آب و عقاید اسلامی همچون اعمال اسلامی و نیز اقلیم می‌باشد؛ مانند میدان نقش جهان. در فرهنگ غرب، بیشتر عوامل غیر طبیعی مانند سکو و مجسمه و ... مانند میدان میکلانژ (نمودار شماره ۲).

◀ نمودار ۲. ویژگی‌ها میدان در گذشته

● **ب. دوره معاصر**: امروزه مشخصه‌های میدان تغییر کرده است و فقط دو عنصر اصلی دارد و بقیه عناصر می‌توانند حضور داشته باشند یا نه؛ حضور مردم، و محصوریت (کف یا جداره و یا هر دو).

انواع: میدانها به سه نوع مختلف تقسیم می‌شوند:

۱. جایگیری یک ساختمان مهم نظیر کاخ سلطنتی در یک جانب و فضای باز مقابل آن، که به منظور بهره‌برداری خاص ایجاد می‌شود؛ مانند میدان ارگ تهران.

۲. فضای محصور از سه جانب، که ضلع چهارم آن باز است و خیابان یا معبری از مقابل آن می‌گذرد؛ مانند سبزه میدان تهران.

۳. قرارگیری چند فضای معماری، که کاربریهای متفاوت ولی مکمل و مرتبط با یکدیگر دارند و کالبد مشترکی را ایجاد می‌کنند و از طرحی منظم و هماهنگ برخوردارند، نیز نوعی دیگر از میدان به وجود می‌آورند که از معروف‌ترین این گونه‌میدانها در جهان می‌توان به میدان سن مارکو در ایتالیا، میدان مایور در اسپانیا، و میدان نقش جهان در ایران اشاره کرد.

اما بطور کلی می‌توان گفت هر چه میدان از لحاظ کاربری متنوع‌تر باشد در گذر زمان موفق‌تر است.

معرفی نمونه‌ها

اکنون به بررسی دو میدان در دو فرهنگ متفاوت می‌پردازیم تا بتوان شاخصه‌های موجود را در دو میدان را مشاهده کرد و از نتیجه این بررسیها بتوان به نقاط مشترک و نقاط تفاوت در دو میدان پی برد. این دو میدان، شامل میدان تیان آن من در شهر پکن، پایتخت جمهوری خلق چین، و میدان نقش جهان در شهر اصفهان می‌باشد.

میدان تیان آن من چین

● **الف. وضعیت عمومی معماری چین**: معماری منحصر به فرد، بخش مهمی از تمدن درخشان

چین می‌باشد که همراه با معماری غربی و اسلامی سه شیوه اصلی معماری دنیا را تشکیل می‌دهد. معماری چین یگانه شیوه معماری در جهان است که ترکیب‌بندی چوبی، شاخصه عمده آن می‌باشد که تجلی‌بخش اصول اخلاقی عمیق چینی‌ها و دیدگاه‌های زیبایی، ارزش و طبیعت است. خصوصیات عمده هنر معماری چین که بر سنن عمیق فرهنگی مبتنی است، به قرار زیر است:

اول. اینکه به علت برجسته ساختن ایده تقدم قدرت امپراتوری بر هر چیز و نظریه طبقاتی موفقیتهای حاصله در برنامه‌ریزی شهرها بیشتر بوده است.

دوم. اینکه به زیبایی مجتمع توجه خاصی شده است، لذا در ترکیب‌بندی عمده معماری‌ها، شکل برقراری خانه‌ها و حیاط‌ها طوری است که دو طرف همانند اهرم متقابل عمل کنند.

سوم. اینکه طبیعت به هماهنگی عالی معماری با طبیعت عطف، توجه خاصی شده است. در تاریخ چین در زمینه خصوصیات هنری و سبک و شیوه‌های سازندگی و طراحی معماری به تبادلات با خارج اهمیت زیادی داده شده و این مسأله بر معماری ژاپن، کره، ویتنام و مغولستان تأثیرات زیادی داشته است.

امروز معماری معاصر چین هم‌زمان با حفظ سبک سنتی خود از ویژگیهای هنری غرب نیز استفاده نموده و آن را با خصوصیات چین توأم ساخته و به پیشرفت‌های مداوم دست یافته است.

● ب. میدان تیان آن من Tian-an-men:

این میدان که به معنای صلح آسمانی است، در کنار چند قصر قرار گرفته و می‌توان آن را به میدان سرخ مسکو تشبیه کرد. تیان آن من را می‌توان سمبل ملی جمهوری خلق چین به حساب آورد و میدان عظیمی که رودروی آن است را نیز سمبل چین جدید می‌دانند. در این میدان علاوه بر چند بنای با شکوه، مجلس ملی چین و کاخهای امپراتوران سابق چین هم دیده می‌شود (تصویر شماره ۱). در کنار این میدان، تالار یادبود مائو و جسد مومیائی شده او دیده می‌شود که روزانه صدها نفر چینی و گردشگر خارجی برای زیارت آن، صف می‌بندند. آرامگاه مائو یک بخش از میدان است که مثالی از حرکت چین از سلطنت به دولت انقلابی کمونیسم است (تصویر شماره ۲).

ورودی بزرگ قرمز رنگ تیان آن من، در کناره شمالی میدان قرار دارد، که شاید یکی از مناظر معروف پکن باشد. در جلوی آن یک نوع خندق وجود دارد که چندین پل زیبا در سرتاسر آن وجود دارد. ورودی صلح آسمانی، نمادی از صلح است.

در طرف جنوبی میدان، آثار قرن پانزدهم وجود دارد. Qian men از دیواری محافظت می‌کند که یک بار شهر باستانی inner را از بقیه دنیا جدا کرده بود. در طرف دیگر میدان، قسمت شرقی، می‌تواند دو موزه را ببینید. یکی، موزه انقلاب چین است؛ جایی که می‌توان بیشتر در مورد تعهد انقلابی و نقش کمونیسم یاد گرفت. موزه دیگر موزه تاریخ چین است؛ جایی که می‌توان هر چیزی را در مورد تاریخچه چین مثل مردان پکن، مجسمه‌های سفالی، و ... را مشاهده نمود. درست در وسط میدان، آرامگاه مائو وجود دارد. میدان تیان آن من بسیار بزرگ و پهناور است، و گنجایش یک میلیون نفر را دارد. بدن مائو در یک تابوت شیشه‌ای نگهداری می‌شود. منظره جالبی است که نسبتاً با آرامگاه لنین در مسکو تفاوت دارد زیرا آرامگاه لنین، هم کوچکتر و هم کم‌عرض است؛ و البته غیر ممکن است که بتوان از درون آن عکس گرفت.

وقتی از میدان بزرگ تیان آن من رد می‌شوید، می‌توانید ورودی بزرگ تیان آن من در کناره شمالی میدان را ببینید. این راهی است که می‌توان به شهر ممنوعه رسید.

جاده‌ای که میدان را جدا می‌کند خیلی شلوغ است. گردشگرها می‌توانند از طریق یک تونل به طرف دیگر بروند. huabiao در چین معروف و شناخته شده است و اغلب در قصرها، آرامگاهها و باغهای سلطنتی دیده می‌شود. این ستون تزئینی، دارای کنده‌کاریهای مرمرین است و یکی از دو ستون میدان تیان آن من است. هر ستونها به وسیله شیطانهایی با تزئینات برجسته، در هم فرو رفته‌اند. میدان، بخش مهم و جذاب پکن برای گردشگرها است.

ساختارهای دوتایی zengyng men در قسمت جنوبی ورودی، که به معروفی qian men یا ورودی جنوبی است، در کناره جنوبی میدان پشت موزه قرار گرفته است که به دلیل مجموعه عکسهای زیبای

▲ شکل ۱. نمای عمومی میدان تیان - آن - من

▲ شکل ۲. آرامگاه مائو

▲ شکل ۶. نمای عمومی میدان نقش جهان

▲ شکل ۷. مسجد شیخ لطف الله

▲ شکل ۸. مسجد شاه (امام)

میدان نقش جهان اصفهان

میدان عظیم نقش جهان، با طول تقریبی ۵۰۷ و عرض ۱۵۸ متر، در شرق گردشگاه چهار باغ به عنوان یکی از ویژگیهای عصر صفوی مطرح گردید. در طراحی شهری، این میدان به عنوان عضو اصلی گسترش شهر مورد توجه قرار می‌گیرد و تا مدت‌ها بعد، از بزرگترین و زیباترین میدانهای جهان نامیده می‌شود (تصویر شماره ۶).

میدان نقش جهان به جای میدان کوچکی که از دوران تیموریان باقیمانده بود، احداث گردید. به هنگامی که دو مسجد شاه (مسجد امام) و شیخ لطف الله و سردر بازار قیصریه ساخته شدند، این سه بنا با تاقهای یک شکل به هم مربوط شدند و با پایان یافتن میدان و خاتمه تزیینات، کف آن شن ریزی و مسطح شد (تصاویر شماره ۷ و ۸). از این زمان بود که میدان برای انجام مسابقات و بازیهای معمول آن عصر مانند چوگان و قاپوق اندازی مورد استفاده قرار می‌گرفت و سان و رژه سربازان و سپاهیان نیز در همین محل انجام می‌شد. دو ستون سنگی که در جلو مسجد امام واقع شده و فرینه آنها نیز روبروی بازار قیصریه هستند بیانگر انجام بازی چوگان و سایر ورزشها در میدان می‌باشند.

محمد کریم پیرنیا میدان نقش جهان را این گونه توصیف کرده است: ارسن شهری، مجموعه‌ای از ساختمانهاست که نیازهای شهری را برآورده می‌کند. یکی از ارسنهای بزرگ، میدان نقش جهان اصفهان است. بیشتر جهانگردان بیگانه این میدان را ستوده‌اند و آن را از بزرگترین میدانهای جهان می‌دانند. اندازه آن حدود ۱۵۰×۵۰۰ متر است و تناسب حدود یک به سه دارد که این، میدان را بزرگ نشان می‌دهد. این میدان در گذشته کمی بزرگتر بوده و بازارهایی گرداگرد آن بوده مانند میدان گنجعلی خان کرمان. سپس برای جلوگیری از رانش تاق بازارها، دهانه‌ها و تاقهایی به میدان افزوده شده و آن را کوچکتر کرده است.

در زمان شاه صفی، این دهانه‌ها به مغازه تبدیل شده‌اند. این میدان دارای سه محور بوده است: در محور شمالی جنوبی آن مسجد امام و قیصریه جای دارند. زمانی در بالای قیصریه تماشاخانه‌ای بوده که چون رو به ویرانی رفته، جلوی آن را بازار می‌سازند. در فضای باز آن، باجه‌های چوبی می‌گذاشتند. خود میدان جای بازی چوگان بوده که هنوز میله‌های سنگی آن دیده می‌شوند.

در محور شرقی غربی آن مسجد شیخ لطف الله و عالی قاپو جای دارند. در محور سوم که شرقی غربی و در راستای خیابان چهل ستون بوده، ساختمان‌هایی بوده که ویران شده است. در پشت ارسن میدان، ساختمانها و باغهای فراوان بوده که تا کنار زاینده‌رود کشیده شده بود و بیشتر آنها از میان رفته‌اند و تنها کوشکهای چهل ستون و هشت بهشت و برخی دیگر به جا مانده‌اند.

مطالعه تطبیقی

در این بخش، به بررسی دو میدان باتوجه به پارامترهای مطرح شده می‌پردازیم.

محسوریت

میدان امام دارای محسوریت جداره بالاترست و پیوستگی جداره‌ها در آن بیشتر احساس می‌شود که این مورد بخاطر نوع محرمیت در فرهنگ ایرانی ایست.

در هر دو میدان کاربریهای متقابل در دو طرف میدان هم وزن می‌بینیم.

در هر دو میدان سلسله مراتب دیده می‌شود. اما نوع سلسله مراتب فرق می‌کند. در میدان امام رواقها و هشتی‌ها سلسله مراتب را می‌سازند اما در میدان تیان آن من این گونه نیست. در میدان امام نوع نگاه به سلسله مراتب بسیار منظم‌تر و مرتب‌تر مطرح می‌شود.

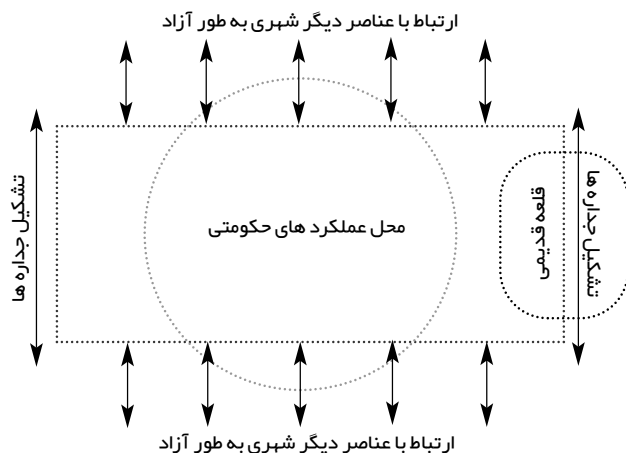
محسوریت در میدان امام با بدنه‌ها و توده‌ها شکل گرفته است. اما در میدان تیان آن من نوع محسوریت بیشتر روی کف تأکید شده است.

در هر دو میدان، هندسه مشابه وجود دارد. هر دو میدان جهت قرار گیری شمال به جنوب دارند و در هر

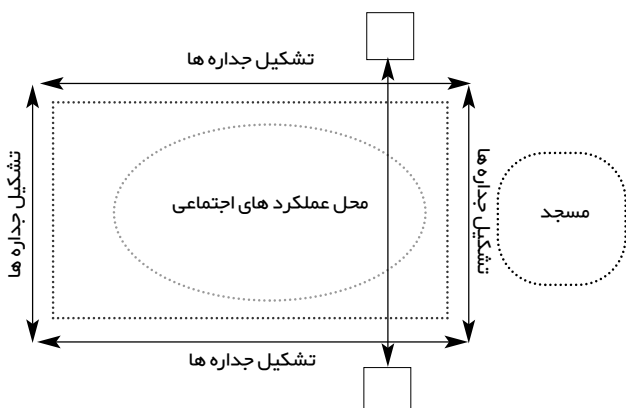
دو نمونه، تناسبات انسانی رعایت شده است. چنین می‌توان گفت که در مجموع، هندسه میدان نقش جهان منظم‌تر می‌باشد. در حقیقت این امر به دلیل تغییرات کمتر در طول زمان در میدان نقش جهان نسبت به میدان تیان آن من است. ورود عناصر جدید در میدان تیان آن من این میدان را دچار کاهش عملکرد میدانی کرده است.

حضور

در هر دو میدان چیزی بنام حضور وجود دارد اما نوع حضور متفاوت است. میدان امام دارای فعالیت ورزشی چوگان بوده است و نوعی فعالیت تفریحی رقابتی در آن برقرار بوده است و از این بابت با میدان تیان آن من متفاوت است. در هر دو میدان با عناصری چون کاخها روبرو هستیم که فعالیت حکومتی را نشان می‌دهد. در هر دو میدان، مراسم و جشنها برگزار می‌شده است. ما در در جداره میدان نقش جهان مسجد را داریم که به خاطر فرهنگ اجتماعی دین اسلام است، ولی در میدان تیان آن من بخاطر فرهنگ بودا که تجرد گرایی را تشویق می‌کند میدان با عبادت درگیر نمی‌شود (نمودارهای شماره ۳ و ۴).

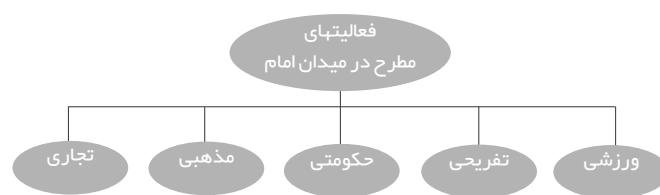
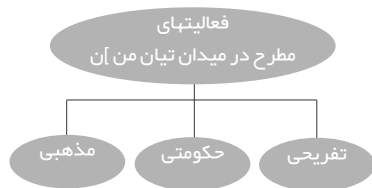
نمودار ۳. میدان تیان آن من، ایجاد فضای باز به عنوان میدان برای عملکردهای حکومتی

نمودار ۴. میدان نقش جهان، استفاده از هندسه طلایی در ایجاد تناسبات اجتماعی

به خاطر همین نوع حضور، میدان امام دارای محصوریت بالایی است که فعالیتها را منظم می‌کند ولی میدان تیان آن من اینچنین نیست. در مجموع، می‌توان میدان امام را دارای عملکردهای مختلف دانست. اما در مورد میدان تیان آن من

▼ نمودار ۵. مقایسه عملکردها در میدان تیان آن من و میدان نقش جهان

گذشت زمان

هر دو میدان مشمول گذار زمان بوده‌اند. در هر دو میدان چیزی به عنوان هویت بخشی در طول تاریخ دیده می‌شود. این ویژگی در همه میدانها مشترک است و گذر زمان جزو اصول میدانهای قدیمی است.

نماد

در هر دو میدان نمادهای طبیعی، با عناصری مانند نور، آب، فضای سبز، و ... مطرح هستند. توجه به عنصر نور در هر دو میدان، و جهت قرارگیری آب در میدان نقش جهان نماد است. اما چیزی که در اینجا بسیار مهم است اینکه آب، نمادی همیشگی برای تمام فضاهای ایرانی است و این نماد از عقاید مذهبی، و اقلیم نشأت می‌گیرد.

در میدان تیان آن من، بیشتر کاخ به عنوان نماد مطرح می‌شود و در آن نوع و عناصر حکومتی، خود نماد هستند که باید به آن توجه کرد. چیزی که مهم است این است که کاخها در میدانهای قدیمی بیشتر نماد بوده‌اند که در بعضی میدانها، نقش پررنگتری داشته‌اند و در بعضی، این نقش کم‌رنگ‌تر مطرح شده است، مانند میدان امام.

تحلیل و نتیجه گیری

به طور کلی می‌توان گفت که این دو میدان دارای تفاوتها و شباهتهای زیادی هستند اما بطور قاطع می‌توان گفت هر دو تعریفهای یگانه ای از میدان به دست می‌دهند. اما امروزه با نگاه به این میدانها متوجه تغییرات فضایی میدان می‌شویم که این مسأله در مورد میدان تیان آن من محسوس‌تر می‌باشد. به طوری که میدان تیان آن من نقش ملی گرایی پیدا کرده است.

چیزی که در اینجا مهم است این است که امروزه عنصری به عنوان میدان وجود ندارد و میدان، غالباً با گره شهری اشتباه می‌شود. خودرو باعث از میان رفتن مفهوم واقعی میدان شده است. میدانهای امروزی دیگر قابلیت‌های میدانهای قدیم را ندارند. این فضاها تعریفهای دیگری دارند که از مقولاتی همچون مدرنیسم برمی‌آیند.

باید توجه داشت که میدان، در طول تاریخ همراه انسان بوده است و در آینده نیز همراه آدمی خواهد بود؛ حتی اگر دچار تغییر شود و این به دلیل نیاز آدمی به میدان، به عنوان عنصری برای فعالیت‌های اجتماعی است.

منابع

۱. سلطان زاده، حسین؛ میدان و بازارهای ایرانی.
۲. معمارزاده، مهدی؛ میدان، عنصر فرهنگ ساز شهری.
۳. پیرنیا، محمد کریم؛ آشنایی با معماری اسلامی.
۴. منابع اینترنتی.